

juryverslag

THUIS IN DE STAD

door Leon Sebregts

jury

Titia Luiten (voorzitter, Sweco, voorheen JHK Architecten)

Patrick van der Klooster (BPD Bouwfonds Gebiedsontwikkeling)

Ianthe Mantingh (Zijdekwartier Architecten)

Leon Sebregts (architect en architectuurhistoricus)

Anne Seghers (Ruimtevolk)

In 2024 heeft de stad Utrecht heel wat te vieren. Het Rietveld Schröderhuis bestaat honderd jaar en de Domtoren vormt na een jarenlange renovatie weer het stralende middelpunt van de stad. Naast hun onbetwiste architectonische kwaliteit representeren de beide topmonumenten elk op hun eigen wijze een belangrijk gevoel: dat van thuiskomen. De Dom als vertrouwd herkennings- en oriëntatiepunt voor vele stadsbewoners, het Rietveld Schröderhuis als een maatpak dat Truus Schröder samen met Gerrit Rietveld voor zichzelf ontwierp.

Meer dan een huis

Los van alle feestelijkheden staat Utrecht, net als de meeste andere gemeenten in Nederland, op ruimtelijk en sociaal vlak voor grote uitdagingen. Tot 2040 moeten in Utrecht zestigduizend woningen met bijbehorende voorzieningen worden gebouwd, terwijl ook opgaven op het vlak van klimaatverandering, energietransitie, landbouw en natuur veel ruimte vragen. Met de Ruimtelijke Strategie Utrecht (RSU) 2040 beschikt de gemeente over een raamwerk waarin alle ruimteclaims een plek hebben. Om de leefbaarheid te waarborgen en te versterken, dient Utrecht de komende jaren te transformeren van een stad met één duidelijk centrum in een stad met meerdere centra, waarbij voorzieningen en groen voor alle inwoners binnen tien minuten te bereiken zijn.

Gelukkig ziet ook de landelijke overheid de noodzaak in om voor het eerst in meer dan twintig jaar weer een langetermijnvisie te ontwikkelen voor de ruimtelijke ordening van Nederland als geheel. Het voorontwerp Nota Ruimte, dat het vorige kabinet halver-

wege dit jaar naar de Tweede Kamer stuurde, is een eerste ruimtelijke vertaling van de opgaven voor Nederland richting 2050, met een doorkijk naar 2100. Bij gebrek aan een dergelijke visie zijn veel ruimtelijke opgaven, zoals de woningbouwopgave, de afgelopen jaren verworpen tot welles-nietesdiscussies en exercities over aantallen. In de retoriek van ‘bouwen, bouwen, bouwen’ lijkt de échte uitdaging, het bieden van een thuis in plaats van slechts een huis, naar de achtergrond te zijn verdwenen. En dat terwijl we in de coronacrisis, toen we onze huizen zeer intensief bewoonden, meer dan ooit het belang van een veilige en vertrouwde omgeving hebben ervaren. Dit geldt overigens niet alleen voor onze woningen, maar ook voor onze scholen, kantoren en openbare gebouwen.

De Utrechtse schrijver Manon Uphoff verwoordde als lid van een literair schaduwkabinet in 2022 het belang van een thuis in een brief aan toenmalig minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening Hugo de Jonge: ‘Wat dit huis, dit thuis dan is? De plaats waar je, voor anderen, vindbaar bent, welkom bent. Een haven. Een plek waar niet alleen spullen, maar ook herinneringen worden vergaard, verzameld én verzorgd. Waar je je intiemste zelf kunt zijn. Je bewaard weet. Waar je te ontmoeten bent. Waar je kan eten en drinken en [je] het voedsel vertrouwt, waar het slapen veilig is, en je wordt omringd door mensen die je, in principe, welgezind zijn. Zeker, dat is het ideaal. Dat wordt lang niet altijd gehaald, misschien vaker niet dan wel. Maar woonbeleid en ruimtelijke ordening kunnen erop gericht zijn dit ideaal zo dicht mogelijk te helpen naderen.’

Individu en gemeenschap

De jury van de Rietveldprijs 2024 boog zich over een longlist met ongeveer tweehonderd gebouwen en stedenbouwkundige en landschappelijke plannen die in de periode 2022-2023 in Utrecht zijn opgeleverd. In een gezamenlijke sessie is een shortlist van dertig kansrijke projecten teruggebracht tot acht projecten: twee scholen en zes woningbouwprojecten. Ondanks het gebrek aan een langetermijnvisie vanuit de overheid namen opdrachtgevers en architecten de afgelopen jaren de handschoen op om juist in deze twee categorieën van gebouwen tot fraaie resultaten te komen. Zowel in nieuwbouw als in renovatie, herbestemming of transformatie van bestaande bouw. Andere gebouwtypen, zoals kantoren en openbare gebouwen, bleven hierbij achter. Een duidelijke reden heeft de jury hiervoor niet kunnen ontdekken.

Tijdens een fietstocht op woensdag 5 juni heeft de jury de acht projecten bezocht, waarbij ze door zowel de betrokken architect als de opdrachtgever zijn toegelicht. Met de woorden van Uphoff in het achterhoofd vroeg de jury zich vooral af of de betreffende woningen, scholen en buurten een gevoel van thuis creëren. Is de overgang tussen openbaar en privé gastvrij vormgegeven? Is er een prettige balans bereikt tussen het individuele gebruiksgenot en het gemeenschappelijke leven? Kunnen gebruikers zich het gebouw en de omgeving eenvoudig toe-eigenen? En misschien wel het belangrijkste: op welke wijze draagt het ontwerp ertoe bij dat we als mensen meer oog voor elkaar

hebben? Vooral voor wie een aangenaam thuis niet vanzelfsprekend is: mensen in eenzaamheid, mensen met lichamelijke of geestelijke gezondheidsklachten of mensen die om andere redenen minder kansen krijgen. Als afsluiting van een lofzang op de stad als gezamenlijke schepping stelde opnieuw Manon Uphoff zich in 2023 in een publicatie van het Utrechtse K.F. Hein Fonds Monumenten de vraag: ‘Waar zouden we zijn zonder een stad die zich durft te delen?’

De fietstocht van de jury had het Rietveld Schröderhuis als eindpunt: een zeer inspirerende en toepasselijke plek om de dag af te sluiten en de bezochte projecten te evalueren. In het gezamenlijke ontwerp van Rietveld en Schröder ging het immers niet om het vormgeven van massa maar van ruimte. Niet zozeer de wanden, vloeren en plafonds waren van belang, als wel de ruimte ertussen. Voor Rietveld was het huis bovendien een belangrijk experiment in zijn levenslange zoektocht naar modulaire, goedkope maar aangename woningen voor de massa. Schröder noemde haar woning ooit, na er een aantal jaar gewoond te hebben, ‘een soort bevrijding’. Welk Utrechts project van de afgelopen twee jaar bezit eenzelfde soort kwaliteit?

Wisselwerking

Behalve op thuisgevoel heeft de jury de projecten beoordeeld op hun meerwaarde voor de omgeving. Een goed gebouw of een goede buurt verschaft niet alleen de dagelijkse gebruiker een thuis, maar is ook thuis in de stad. Een goede buur. In de genomineerde projecten is dit op verschillende manieren bereikt: door op inventieve wijze te refereren aan het verleden, door bestaande gebouwen nieuw leven in te blazen, door groen toe te voegen in stenige buurten en door voorheen geïsoleerde gebieden bij de stad te betrekken. Kenmerkend voor alle projecten is het feit dat de opdrachtgevers en hun architecten zich respectvol opstellen ten opzichte van de omgeving. De architectuur overschreeuwt haar omgeving niet, maar gaat erin op of voegt een nieuwe, betekenisvolle laag toe. De plannen vormen zo een vruchtbare voedingsbodem voor toekomstige ontwikkelingen. Ge(s)laagde architectuur inspireert op zijn minst om op een andere manier naar de omgeving te kijken en zet in het gunstigste geval aan om beter met de omgeving om te gaan.

Voor het eerst in de geschiedenis van de Rietveldprijs is er naast een prijs voor het beste architectonische, stedenbouwkundige of landschappelijke ontwerp ook een prijs voor goed opdrachtgeverschap. Uiteraard is deze vernoemd naar Truus Schröder, die honderd jaar geleden samen met Rietveld bewees dat architectuur met een sterke, gezamenlijke visie een gevoel van bevrijding teweeg kan brengen. Bij de beoordeling van goed opdrachtgeverschap heeft de jury vooral gelet op de wisselwerking tussen opdrachtgever en architect en de wijze waarop de opdrachtgever zich heeft ingezet om het optimale resultaat te bereiken voor de gebruiker en de omgeving.

Nominaties

Van de acht bezochte projecten komen er volgens de jury vijf voor een nominatie in aanmerking. Het gaat om vier woonprojecten die de woningbouwopgave in zijn volle breedte laten zien: van de nieuwbouw van een particulier woonhuis tot een complete gebiedstransformatie. Het vijfde project betreft de transformatie van een school. Voor alle nominaties geldt dat zij een specifiek antwoord bieden op een specifieke plek voor een specifieke gebruiker, maar ook oog hebben voor het belang van de stad en de gemeenschap. Op volgorde van klein naar groot:

Langs het noordelijke deel van de Stadsbuitengracht, aan de **Van Asch van Wijckskade 6**, heeft zich in een karakteristieke, neoclassicistische straatwand een moderne woning genesteld. In 1827 ontwierp Jan David Zocher jr. langs de kade een reeks huizen met ommuurde tuinen ertussen. De twee opdrachtgevers bezaten een van deze woningen, waarvan de tuin in de loop van de tijd had plaatsgemaakt voor een dubbele garage. Ze besloten het te groot geworden huis te verkopen en Korteknie Stuhlmacher Architecten te vragen de naastgelegen garage te vervangen door een nieuwe, compacte woning.

Architect Rien Korteknie ontwierp een hedendaagse variant van de tuinmuur. De gevel van geperforeerde betonstenen maakt nieuwsgierig en die nieuwsgierigheid wordt bij binnenkomst meer dan beloond. Achter de enigszins brute gevel gaat een duurzame, volledig in CLT (kruislaaghout) gebouwde woning schuil. Het hout overweldigt, maar voelt (en ruikt) meteen ook vertrouwd. Op de naar binnen gekeerde begane grond hebben de bewoners ieder een eigen hobby-/werkruimte. Op de verdieping opent de woning zich en biedt een terugliggende, geknikte glaswand een ruim tien meter breed panorama over de Singel. Door de aandacht voor het totaalconcept is de verfijning in de uitwerking van het interieur op sommige plekken enigszins achtergebleven. Zo zijn boven de ronde openingen in het houten plafond standaard vierkante dakramen toegepast.

De jury is onder de indruk van de zeer vruchtbare wisselwerking tussen opdrachtgevers en architect en ziet hierin parallellen met de synergie tussen Gerrit Rietveld en Truus Schröder bij de totstandkoming van het Rietveld Schröderhuis. Visie en plezier gingen hierbij hand in hand. Opdrachtgevers en architect realiseerden niet alleen een compleet op maat gemaakt (t)huis, maar ook een spannende interventie in de stad.

Evenveel liefde en aandacht is terug te zien bij de renovatie van de eengezinswoningen op de hoek Bernadottelaan-Monnetlaan in **Kanaleiland** door Bloot Architecture. Het L-vormige woonblok is onderdeel van een voor de rationele naoorlogse stedenbouw kenmerkende 'stempel', een vast arrangement van middelhoge en lage bouwblokken dat in de wijk een aantal keer wordt herhaald. Ontwikkelaar FiMek Estate kocht het blok met elf ruime doorzonwoningen van de gemeente, die het op haar beurt in 2016 had overgenomen van woningcorporatie Portaal.

24

nieuwbouw
**WONING VAN ASCH VAN
 WIJCKSKADE**
 Korteknie Stuhlmacher Architecten
 voor particuliere opdrachtgever

28

renovatie
WOONBLOK KANALENEILAND
 Bloot Architecture voor FiMek Estate

De jury heeft vooral waardering voor de wijze waarop architect Tjeerd Bloothoofd bij de renovatie en verduurzaming de typische wederopbouwkwaliteiten van de buurt en van de woningen heeft omarmd en zelfs versterkt. Hoewel de woningen van een isolerende jas zijn voorzien, hebben zij hun eigenheid behouden. De nieuwe bekleding van horizontale, houten latten refereert qua maatvoering en structuur aan het oorspronkelijke metselwerk. Daarnaast bracht Bloothoofd het kenmerkende lijnenspel in de puien terug en handhaafde hij de plasticiteit van de gevels (verdiepte entree). Op de hoek is het bouwblok opengewerkt. De oorspronkelijke grote woning is hier in twee kleinere gesplitst. Beide woningen hebben geen achtertuin, maar bezitten aan de straatzijde een bijzondere aaneenschakeling van buitenruimtes: een patio, een dakterras, een loggia en voortuinen.

Inmiddels is het woningblok een thuis voor twaalf gezinnen die voorheen waarschijnlijk niet hadden gedacht dat ze in de wijk Kanaleneiland een woning zouden kopen. Ze vinden hier echter de hernieuwde wederopbouwidealen 'licht, lucht en ruimte' midden in de stad. De jury prijst de kwaliteit van de renovatie, maar vraagt zich tegelijkertijd af of deze even hoogstaand zou zijn uitgedrukt als het woningblok sociale huur was gebleven.

Appartementencomplex Solo is het eerste gerealiseerde gebouw in de nieuwe stadswijk Cartesius, gelegen in de driehoek tussen de sporen naar Amsterdam en Rotterdam/Den Haag. Solo is ontwikkeld door Keystone Vastgoed en ontworpen door Zecc Architecten. Het woongebouw bevat op de verdiepingen 63 appartementen (middenhuur) en tien *friends*-woningen (waar bewoners woonkamer en keuken delen, maar wel een eigen slaap- en badkamer hebben). In de plint zijn zeven (split-level) atelierwoningen en enkele commerciële ruimtes.

Als industrieel ogende sculptuur is Solo volgens de jury op het voormalige bedrijven- en rangeerterrein zeer op zijn plaats. Het geheel is bovendien grotendeels losmaakbaar ontworpen en kan als een bouw pakket uit elkaar worden gehaald. In de esthetiek is dit duidelijk terug te zien. De ronde hoeken en mintgroene kleur geven het gebouw ondanks het gebruik van harde materialen als beton, staal en glas een zacht voorkomen. Een uitnodigende trap in een twee verdiepingen hoge poort met stoer stalen vakwerk leidt naar een verhoogd binnenhof. Door middel van afwerkingen in een roze kleur is de zachtheid hier doorgezet. Het maakt Solo een prettige plek om thuis te komen, al verdient de inrichting van het grotendeels lege hof nog enige aandacht.

De jury prijst de slimme wijze waarop een standaard galerijtype is omgevormd tot een interessant, alzijdig woongebouw. Brede galerijen met glazen voordeuren en diepe, rondlopende balkons met volledig glazen puien scheppen kansen voor een levendig collectief gebruik. Op warme dagen zorgt de transparantie echter voor veel ongemak aangezien in de architectuur geïntegreerde zonwering ontbreekt.

Door het gebouw 45 graden te draaien, valt het op binnen de orthogonale opzet van de wijk. De juryleden zijn benieuwd naar de uiteindelijke setting van het gebouw wanneer het naastgelegen monumentale CAB-gebouw is gerenoveerd en opgetopt,

32

nieuwbouw

APPARTEMENTENGEBOUW SOLO

Zecc Architecten voor Keystone Vastgoed

de omliggende bebouwing is gerealiseerd en Solo midden in het centrale wijkpark staat. De jury hoopt dat de eigenzinnigheid van Solo een inspiratiebron vormt voor de verdere ontwikkeling van Cartesius.

Bij de **transformatie van vakschool Nimeto** aan de Smijerslaan in Utrecht

Noordoost is met minimale middelen een maximaal resultaat bereikt. Met een loopbrug annex colonnade smeedde de jonge architect Maarten van Kesteren vijf bouwdelen, waarvan de belangrijkste in de jaren zestig en zeventig werden ontworpen door Piet Dingemans en Rein Fledderus, aaneen tot een vanzelfsprekende eenheid. Door op drie plekken delen van de beganegrondvloer weg te zagen, maakte hij ook de kelders bruikbaar als onderwijsruimte. De school kreeg minder vloeroppervlak, maar meer gebruiksoppervlak. Studenten hielpen mee bij het schilderen van de gevels, het maken van meubels en het 3D-printen van de bewegwijzering.

Ruimtes vloeien op natuurlijke wijze in elkaar over. De school is een levendige werkplaats waar het plezier van het maken in iedere ruimte zichtbaar en voelbaar is. Met een sober casco van beton, stucwerk en massief eiken geeft Van Kesteren de creativiteit en het vakmanschap van de studenten alle ruimte. Tegelijkertijd creëert hij met zijn ingrepen en detaillering een serene sfeer die de jury doet denken aan de kloosters en kerken van de Bossche School.

De transformatie van Nimeto is het resultaat van een innige samenwerking tussen opdrachtgever en architect. Met steun van Stichting Mevrouw Meijer durfde het kleine, onafhankelijke schoolbestuur van Nimeto het aan een relatief onervaren architect de opdracht te gunnen. Een bijzonderheid in de compleet dichtgetimmerde aanbestedingscultuur in Nederland. Nadat Mevrouw Meijer, onder leiding van kunsthistoricus Wilma Kempinga en architect Tjeerd Wessel, door ontwerpend onderzoek had aangetoond dat transformatie van het schoolgebouw meer zou opleveren dan sloop-nieuwbouw, kregen drie talentvolle architecten de kans een ontwerp te maken. Het plan van Van Kesteren werd door zowel het bestuur als de studenten het best beoordeeld, omdat het de ontmoeting centraal stelde.

De transformatie heeft niet alleen van de school een thuisbasis gemaakt voor 1.700 studenten en hun docenten, maar laat ook de omliggende buurt profiteren. Centraal tussen de gebouwen maakte een parkeerterrein plaats voor een weelderige tuin. Vanwege het succes van deze ingreep heeft de gemeente besloten Van Kesteren opdracht te geven zijn groenplan door te trekken in de omliggende straten.

In fase 1 van de **gebiedstransformatie Wisselspoor** is de jury vooral onder de indruk van de door Studioninedots en DELVA Landscape Architecture & Urbanism gerealiseerde stedenbouwkundige en landschappelijke inpassing. Een langgerekt voormalig NS-terrein tussen de spoorlijn naar Amsterdam en de 2e Daalsedijk is voor de stad toegankelijk gemaakt. Groenstroken langs het spoor en de 2e Daalsedijk maken niet alleen de nieuwe wijk tot een aantrekkelijke woonplek, maar voorzien ook de aanliggende, vrij stenige buurten van een groene impuls. In bouwhoogte en korrelgrootte sluit het plan nauw aan bij de omliggende vooroorlogse bebouwing.

17

transformatie

SCHOOLGEBOUW NIMETO

Maarten van Kesteren Architecten
m.m.v. Stichting Mevrouw Meijer
voor Nimeto

gebiedstransformatie

WISSELSPOOR FASE 1

Studioninedots en DELVA Landscape
Architecture & Urbanism voor Synchron

36

De juryleden vinden het knap dat de ontwerpers het stoere, industriële gevoel van het gebied hebben weten te behouden. Door het aanwezige erfgoed (hallen, sporen, wissels, bielzen en stootblokken) een centrale plaats te geven in de planvorming doet Wisselspoor eer aan het verleden van de plek. Bijzonder vernuftig is de transformatie van de voormalige Bovenbouwwerkplaats uit 1905 door Studioninedots. Een centraal in de diepe hal geplaatste 'doos' met parkeergarage zorgt ervoor dat het grootste deel van Wisselspoor autovrij kan blijven. Op plekken waar in andere wijken blik staat, vind je in Wisselspoor pocketparkjes met wadi's en speel- en ontmoetingsplekken van stelconplaten en massief houten balken.

Voor de architectonische invulling van de woningen benaderde opdrachtgever Synchron tijdens de tender in 2014 enkele (toentertijd nog) jonge, veelbelovende architectenbureaus: Zecc Architecten, MeesVisser en Space Encounters. Zij ontwierpen binnen de bouwblokken elk enkele clustertjes met woningen. Daarnaast hebben diverse andere architectenbureaus bijgedragen met ontwerpen voor afzonderlijke (zelfbouw) woningen en appartementenblokken. Hoewel de kleurrijke architectuur enigszins modieus aandoet, stemt deze vrolijk. De jury waardeert daarnaast het feit dat nieuwe typologieën zijn verkend, waaronder een drie-onder-vier-kapper en een patio-hoekwoning.

De eerste fase van Wisselspoor omvat slechts woningen in de vrije sector. De jury is benieuwd of de hoge kwaliteit in de volgende fasen gecontinueerd wordt, als ook sociale huurwoningen worden ingepast.

Winnend project

Eén van de genomineerde projecten is volgens de jury nu al een klassieker. De jury kent zowel de Rietveldprijs als de Truus Schröderprijs toe aan de transformatie van vakschool Nimeto. Het schoolbestuur toonde lef door de transformatieopgave in handen te leggen van een jonge architect, verder te kijken dan de grenzen van het schoolgebouw en ook de buurt mee te laten profiteren. Stichting Mevrouw Meijer ondersteunde het bestuur hierin en liet met gedegen onderzoek opnieuw zien dat sloop-nieuwbouw voor onze naoorlogse scholen vrijwel nooit de beste oplossing is. Architect Maarten van Kesteren besteedde enkele jaren van zijn leven aan het creëren van een sterk concept dat hij tot in de kleinste details uitwerkte.

Met beperkte middelen maar met volle overgave hebben het schoolbestuur, Mevrouw Meijer en Maarten van Kesteren op sublieme wijze een bestaande school getransformeerd in een thuisbasis waar studenten kunnen floreren en waar het mbo wordt gevierd. Aan alle schoolbesturen, beleidsmakers, architecten en liefhebbers van architectuur in Nederland: ga erheen, laat je inspireren en vier het feest mee!